

**BU MAKALE AKADEMİK BAKIŞ DERGİSİ
9.SAYI'NDA YAYINLANMIŞTIR.
www.akademikbakis.org**

SÖZLÜK VE SÖZLÜKÇÜLÜK ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA

**Zekeriya BİNGÖL, Muğla Üniversitesi, Yabancı Diller Yüksekokulu
Muğla/TÜRKİYE**

ÖZET

Günümüzde insanı, iletişime her zamankinden daha fazla ihtiyaç duymaktadır. İnsanoğlu da daha fazla bir ilgiyle birbirlerinin dillerini öğrenme yoluna gitmektedirler. Özellikle dil öğreniminde başvurulan kaynaklar görsel, işitsel ve basılı materyallerdir. Basılı materyaller içerisinde sözlükler, dillerin başvuru kaynağı niteliğinde olan temel eserlerdir. Sözlükler, bir dilin içerdiği sözcükleri alfabetik olarak kapsayan, o dilin deyim ve Örnek cümlelerini de ihtiva eden kaynaklardır. Bu çalışmanın amacı; Sözlük konusunda yapılan çalışmaların tarihsel seyrini irdelemek ve sözlüklerin nerede, nasıl kullanılması gerektiği konusunda araştırma yapmak.

ABSTRACT

A review on the subject of lexicography and dictionaries

In this day and age, people need communication more than ever. This necessity forces people to learn more foreign languages than ever. The resources utilized for learning foreign languages are published and audio-visual materials. Dictionaries are the main source among published materials. Dictionaries are manuscripts that consist of almost all the words used in a specific language. In a dictionary, words are generally given in an alphabetical order and each word's meaning is explained in detail with the support of sample usage in sentences and phrases. Lexicography is defined as the art and science of dictionary making. The purpose of this study was to present a point of view to the history of the research carried out in the subject of lexicography and dictionaries.

1. GİRİŞ

Sözlükçülerin yapıtlarını bilimsel açıdan inceleme olarak tasarladıkları sözlükbilim yeni bir bilim dalıdır. Bu dal özerkliğini Fide Saussure'nin öğretisinden kaynaklanan bağlamda kazanmıştır. Sözlükbilimi veya Leksikoloji dilbilimin, dildeki sözlüksel oluşturucularının işleyişlerini ve öteki dilsel oluşturucularla ve kullanım ortamları arasındaki bağıntıları inceleyen bölümüdür. (Büyük Larouse Sözlük ve Ansiklopedisi) Sözlükbilim, bir dilin ya da karşılaştırmalı olarak çeşitli dillerin söz varlığını sözlük biçiminde ortaya koymaya yönelen, bu amaçla yöntemler koyarak uygulama yollarını gösteren bir dilbilim dalıdır. (Doğan A,1990: 71)

2. SÖZLÜK VE KULLANIMI

Sözlük, bir dilin bütün ya da belli bir çağda kullanılmış sözcük ve deyimlerin alfabetik sıraya göre alarak tanımlarını veren, açıklayan ya da başka bir dildeki karşılığını veren yapıta denir. (Genel Kültür Ansiklopedisi) Sözlük, bir dilin belli bir çağda ya da bütün çağlarda kullanılan sözcüklerini terimlerini ve kalıp kullanımlarını (deyimler, kalıp sözler, deyişler, atasözleri vb.), alfabetik düzen içinde, tanımları, örnek tümceleri, söylenişleri, kökenleri, dilbilgisi kategorileri, eşanlamlıları, karşıt anlamlıları, bir başka dildeki karşıtlarıyla, vb. yapıtlara denir. Sözlüklere aynı zamanda lügat veya eski deyişle kamus denir. (Gelişim Hachett)

Kısaca sözlükler, bir dilin kelime hazinesini çeşitli bakış açılarından düzenleyen ve açıklayan eserlerdir.

Sözlükler bir dilin söz varlığını içerirler. Sözlük hazırlayıcıları, benimsemiş oldukları amaçlar ve seslenecekleri kitleler açısından çeşitli türlerde sözlükler ortaya koymuşlardır. Sözlüklerin en önemli özelliği temel başvurma kitapları arasında yer almalarıdır. Özellikle öğretim kurumlarında yaygın bir kullanımı kazanan sözlüklere, dili doğru ve yanlışsız konuşup yazma isteyenler, sözcüklerin anlam ayrımlarını, sözcüklerin tümce bağlamında hangi anlamda kullanıldıklarını öğrenmek amacıyla başvurumaktadırlar. (KESKİN, A., Nisan 1995; 11)

Yüzyıllardan beri ülkeler arasında ilişkiler olduğundan yabancı dil olayı ülkeler göre değişse de, bazı diller önemliyken daha sonraki devirlerde başka bir dil önem kazanmıştır. Bu dillerin en önemlileri ilk başlarda Farsça, Arapça, Yunanca, İspanyolca,

Osmanlı'nın Akdeniz'i göl gibi kullandığı zamanla da Türkçe daha sonraki yıllarda Fransızca, Almanca ve en sonunda dünya dili olan İngilizce önem kazanmıştır. Bu nedenle iki lisanlı sözlük kullanımı ihtiyacı ortaya çıkmıştır.

Yabancı dil, 2000'li yıllarda dünyanın küreselleşmesinden ve uluslar arası ikili ilişkilerden dolayı daha da önem kazanmıştır. Şüphesiz dünya dili olarak kabul edilen İngilizcenin yanı sıra Türkiye'de Almancada, çok önem arz etmektedir. Çünkü Almanya' da ikamet eden birçok Türk vatandaşı olması yanında, bacasız sanayi denilen turizm sektöründe de Türkiye'ye en çok turist ya Almanya'dan ya da Almanca konuşulan diğer ülkelerden gelmektedir. Bu durum iki lisanlı sözlüklerin önemini daha da artırmaktadır.

Bu iki lisanlı sözlükler, başlıca temel yabancı dil kitaplarını oluşturmaktadır. Öğretim kurumlarında veya herhangi bir alanda her zaman kullanılmaktadır. Kısaca bu iki lisanlı sözlükler yabancı dil öğrenmek için örnek bir kaynak teşkil etmektedirler. (Almanca Dil Dergisi,1998; Yıl: 2 Sayı: 13; 19)

Sözlük kullanımı, fayda ile tehlikeyi beraberinde getirmektedir. Yazıldığı dilin aynası ve ölçüsü olan sözlükler, aynı zamanda hatırlama ve unutmadan kaynaklanan hatalara da engel olan bir araçtır. Tehlikesi ise; sözlük, kelime hazinesi açısından aslında hiç bir zaman ulaşılamayacak bir bütünlüğe sahipmiş gibi görünür. Ama anlam bütünlüğe sahip değildir. Ancak mütercim, böyle bir bütünlüğün olmadığını tecrübesi ile bilir. (ÖZTOKER, E. 1979; 17)

İki lisanlı bir sözlüğü kullanan kişi, kullandığı sözlükte, çoğu zaman ve haklı olarak, diğer lisana ait olan kelimelerin tam karşılığını veya kendince uygun gördüğü kelimeyi bulmak ister. İki lisanlı sözlükler bazı durumlarda, örneğin değişik anlamlara gelebilecek kelimelerde yetersiz kalabilir. Aynı dil ailelerine ait olan kelimeler birebir karşılık bulamaya bilirler.

Sözlüklerin önemli bir kısmı belli bir alana yönelik (ihtisas) sözlükleridir. Bu Alan (ihtisas) sözlükleri, belli bir alanda yapılan uygulamalı araştırmanın hâlihazırdaki durumunu, belirli bir zaman dilimi için kaydetme denemesidirler. Böylece bu sözlükler, her bir isimlendirmeyi birbirinden ayırır ve izafi bir lisanı doğruluğu, lisanı olmayan bir durumu belirler. Böylece sözlük, en önemli bir müracaat eseri ve bilgi dağarcığı olur.

Alan (ihtisas) sözlükleri, faydalı ve gereklidirler. Ancak bu sözlüklerde, metinde dilin nasıl kullanılacağına dair yol gösterici özellik eksiktir. (ÖZTÜRK, İ., 1997: 67)

Sözlükleri kullananlar, kendi tecrübelerini ve tercüme yeteneğini kullanmalıdır. Tercüme işi pratik ve faydalı bir şekilde yapılmak isteniyorsa, sözlüklerdeki kelimelerden yararlanarak evrensel bir çeviri yapmalıdır. Kısaca çeviri yapan kişi, sözlüklere tam bağlı kalmaksızın onlardan istifade etmelidir. Her metin, kendini sözlüğün bağlayıcılığında kurtarmalıdır. Çünkü metinlerin tercümeleri esnasında, sözlükte bulunan ve aranan kelimenin tam karşılığı olmayan ifadeler karşısında çaresiz kalma tehlikesi genelde mevcuttur.

Dil, kendi kelime hazinesini sözlükte açık bir şekilde sergiler. Bundan dolayı sözlük, mütercim için büyüü bir güç ve aynı zamanda dilin kontrol mekanizmasıdır. (PÄPCKE, F., 1986: 234) Ayrıca aradığınız her kelime sözlükte bulunmayabilir. Tabii ki bu hem sözlüğün kapasitesine hem de çeviri yapacak kişiye bağlıdır. Kelimeler ya yanlış yerde aranmakta veya esasen mevcut olmayan muhtemelen özel kelime ilişkilerine ait bilgiler aranmaktadır.

Bazen tek lisanlı sözlük, iki lisanlı sözlükten daha yararlı olmaktadır. Genelde iki lisanlı sözlükler daha çok kullanılmaktadır. (ÖZTÜRK, İ., 1997: 67)

Yapılan bir deneyde dört deneğin toplam 87 kez iki lisanlı sözlüğü kullandıkları ve ancak bir kez başka bir yardımcı esere başvurdukları tespit edilmiştir. (KRİNGS, H.P, 986: 216)

Yardımcı eserler arasında iki lisanlı sözlükler açık bir şekilde önemli bir yer tutmaktadır. Tek lisanlı sözlükler bir alt derecede yer almakta, diğer yardımcı eserler ise hemen hemen hiçbir rol oynamamaktadırlar. İki lisanlı bir sözlüğün kullanılmasıyla, olayların dörtte üçünde doğru bir çözüme ulaşılmakta, olayların yarısında, bir önceki bilgilerin sonuçları tasdik edilmekte, olayların hemen hemen yarısında ise çeşitli düzeltmeler yapılmakta ve istisnai olarak da daha kötü bir sonuca gidilmektedir.

Tek lisanlı sözlükler seyrek olarak ve ancak iki lisanlı sözlüğün yeterince iyi kullanılmaması durumunda tercih edilmektedir. İki lisanlı sözlüğün muhtevastaki bilgiler mümkün olan en iyi şekilde kullanılmamakta ve nihayet bu durum daimi bir sözlük kullanma hatasına dönüşmektedir. (KRİNGS, H.P, 986: 262)

Bilinen tercümelere bu önemli yardımcı eserler yanında sözlük, terim listeleri, aynı alanda yapılmış tercümelere ve aynı şekilde konunun uzmanlarından alınan bilgiler kullanılmaktadır.

Eğer mütercim, değişik yerlerde kullanılan ve farklı anlamlar taşıyabilen kelimeleri tanımada yetersiz kalıyorsa, kullandığı kendi ana diline ait sözlük de tehlikeli bir araç haline dönüşebilir. Bu konuda ilgili deyimlere tam manası ile vakıf olunmalı ve onların sosyolojik karakteri bilinmelidir. Tercüme bize, tanıdığımız hayatın dışında daha başka bir hayatı tanımamızı sağlamalıdır. (ÖZTÜRK, İ., 1997: 67)

3. SÖZLÜK VE SÖZLÜKÇÜLÜĞÜN TARİHÇESİ

İnsanların ne zaman konuşmayı öğrendikleri ve ne zaman konuşmaya başladıkları kesinlikle bilinmediği gibi, ne zaman bir yabancı dil öğrenmek zorunda oldukları da bilinmemektedir. Ayrıca yeryüzünde ilk sözlüğünde kimin tarafından, hangi yüzyılda hazırlandığı, hangi dili konu edindiği konusunda da kesin bilgiler yoktur. Günümüzdeki sözlüklere bir benzer sözlük olarak nitelendirilebilecek ilk sözlük, kaynaklarda, İskenderiye Müzesi yöneticisi Bizanslı ARİSTOPHANES'in yaklaşık olarak İ.Ö. 2. yüzyıl'da hazırladığı yapıt olarak gösterilmektedir. Bu sözlük, Yunanca'da seyrek kullanılan ve açıklaması güç bir takım sözcükleri bir araya getiren bir yapıttır. Bu sözlükte aynı zamanda tanımlara da yer verilmiştir. (Gelişim Hachett)

Daha sonraki dönemlerde yine ilk örnekler arasında yer alan Yunanca ve Latince sözlüklerin hazırlandığı çeşitli kaynaklarda belirtilmiştir. İ.S. 1. yüzyıl’ da İskenderiyeli **PAMPHILUS**’un 95 kitaptan oluşan Yunanca sözlüğü ve ayrıca bir başka eser ise Marcus Verrius **FLACCUS**’un Latince olan yapıtı, alınması gereken örneklerdir. (Encyclopedia Americana, 1968)

Latince’de “sözlük” anlamına gelen “dictionnarium” sözcüğü Kostanz piskoposu Salomon 9. Yüzyıl’ da ansiklopedi anlamında kullanılmıştır. (Dictionarium universale)

Bu tarihten sonra gerek Batı, gerekse Doğu dünyasında birçok önemli sözlük ya da ansiklopedik sözlük hazırlandı. Dünyada sözlük terimi ilk defa 1225’te John **GARLAND** tarafından kullanılmıştır. Bu yüzyıla gelinceye kadar birkaç önemli köken bilgisi sözlüğü de hazırlanmıştır. Doğu dünyasında’ da sözlükçülüğün köklü bir geçmişi vardır. Batı dünyasında ise sözlükçülükteki gelişme daha sonraki yüzyıllarda ve doğudakinden sonra olmuştur. (DOĞAN, A.,1990: 72)

Doğu dünyasındaki en önemli sözlükçüleri Farab’lı Ebu Nasr İsmail **CEVHERİ**’ nin (öl.1010) Tac-ül-lüğa’tı ve Sihah-ül-Arabiye’si Arapça sözlükler arasında çok önem taşır. 14. - 15. yüzyıllar arasında yaşamış olan İran asıllı Arap dilcisi Ebu Tahir Muhammed bin Yakup **FİRUZABADİ**’ nin (1329-1414) 60 ciltten oluşan El Kamus-ül-Muhit adlı Arapça sözlüğünden’ de bahsetmekte gereklidir. Ayrıca burada bahsedilmesi gereken bir noktada bu büyük eserin, yine büyük bir sözlükbilimci olduğu anlaşılan Mütercim **ASIM** tarafından 18. yüzyılda Türkçe’ye çevrilmesidir. (Gelişim Hachett)

Batıda sözlükçülükteki ilk önemli gelişme Rus Çarıçesi II. KATERİNA’nın emriyle alman gezgin P.S. **PALLAS**’a yaptırılmıştır. Aslında dünya dillerinin tanınması ve karşılaştırmasına yönelik olan bu çalışmada, Pallas Rusya sınırı içindeki dillere ait kural, kaide ve çekimleri belirlemiş ve bunlardan faydalanarak 285 kavramı temel alarak 200 Asya ve Avrupa dilinde bu kavramların karşılıklarını vermiş, böylece ilk defa çok dilli sözlüklerinde örneğini vermiştir. Pallas’ın 1787 yılında “Linguarum Totius Orbis, Vocabularia Comparativa “ adıyla yayınlanan sözlüğün 1790-91 Petersburg baskısına, Afrika ve kimi Amerika dillerinin gereçleri de eklenmiştir. (DOĞAN, A.,1990: 72)

Ayrıca bir sözlük olarak tam kabul edilip edilemeyeceği şüpheli olan Latince tümce ve duaları ortaya koyan J.C. **ADELUNG** ve J.S. **VATER**’in birlikte ortak olarak yaptıkları çalışma’dan ortaya çıkan “Mithridotes” adlı eser tam dört ciltten oluşmuştur. 1806-1817 yılları arasında yazılan bu eser, 500 kadar dille ilgilidir. (BLOOMFIELD, 1993: 7)

Sözlükçülükte en önemli gelişme 19. yüzyılda olmuştur. Bu bilim dalının Almanya’da kurucusu olarak sayılabilecek Jakob **GRİMM** ile kardeşi Wilhelm **GRİMM** 1985’de Leipzig’ de çalışmasına başladıkları ve 16 büyük cilt olarak düşünülen bu oylumlu eser “Deutsches Wörterbuch” un birkaç bölümü yayınlanmasa da ancak birçok bilim adamının’ da büyük desteğiyle 1961 yılında tamamlanabilmiştir.

En eski kaynaklardan başlayarak bir sözcüğün, geçtiği metinlerdeki biçimini ve anlamını, değişik lehçe ve dillerdeki değişikliklerini, her türlü kullanımını ve içinde geçtiği söz öbeklerini veren bu çalışma bundan sonraki çalışmalara örnek olmuş, Avrupa’da benzerlerinin hazırlanmasına yol açmıştır.

Fransız dil bilimcisi, düşünür, filozof ve fizikçisi olan Emile **LITTRÉ**'nin "Dictionnaire de la Langue Française" adındaki sözlüğü otuz yıllık bir çabadan sonra ortaya çıkmış, son derece geniş ve aynı zamanda derinliğine bir inceleme ürünüdür. Bugün’de güvenle yararlanılan bu yapıt 1873’te Paris’te basılmıştır. Bu sözlüğün 1989 baskısı çok küçük punto ile dizilmiş dört büyük ciltten oluşmakta ve bu sözlükte kelimenin değişik anlamları, bu anlamda geçtiği yerler üzerinde geniş bilgi verilmekte, sonra ayrı paragraf halinde sözlüğün tarihi ve kökeni açıklanmaktadır.

Bunlardan başka yani **GRİMM** ve **LITTRÉ**’ sözlüklerinin türünde hazırlanmış olan İngilizlerin "The Oxford English Dictionary" adlı ünlü sözlüğü’ de böylece yazılmış olup 1933’ de 13 cilt halinde yayımlanmıştır. (DOĞAN, A.,1990: 72)

3.1. Türk Sözlükçülüğü Tarihi

Türk bilim dünyasında sözlükçülük geleneği oldukça eskidir. Günümüzdeki bilgilere göre ilk Türk sözlüğü **KAŞGARLI MAHMUD**’un hazırladığı “Divan ü Lügat-it Türk”tür (1072-1074). Bu sözlüğün hazırlanış amacı Araplara Türkçe’yi öğretmektir.

Türk dünyasında hazırlanan sözlükler, 19. yüzyılın dan sonra Kıpçakça sözlükler, Çağatayca sözlükler ve Osmanlıca sözlükler olmak üzeri üç bölüme incelenmektedir. Ebul Kasım **ZEMAHŞERİ**’nin hazırladığı ve Kıpçakça sözlüklerin en eskilerinden biri olan “Mukaddimet-ül Edep”, Arapça-Farsça-Türkçe-Moğolca olarak düzenlenmiştir. Latince-Farsça-Kumanca dillerini de kapsayan “Codex Cumanicus” adlı sözlükte, Hıristiyan din adamlarına Kıpçakça’yı öğretmeyi amaçlayan bir eserdir. Aynı zamanda Ebu **HAYYAM**’ın hazırladığı “kıtáb-ül idrakli Lisan-il Etrak” hem dil bilgisi hem de Arapça-Kıpçakçayı da içeren bir lügat’ tır. Cemaleddin İbni **MÜHENNA**’nın hazırladığı “İbn-ü Mühenna” adlı lügat’ta Farsça – Türkçe - Moğolca olmak üzere üç bölümden oluşur.

Ali Şir **NEVAİ**’nin yapıtlarından ve Arap sözlükçülüğü geleneğine uygun olarak hazırlanan Çağatayca sözlüklerin en belirginlerinden olan ve Arapça - Farsça sözcüklere çok yer veren 16. yüzyıl’ın başında Anadolu da yazıldığı sanılan “Abuşka Lügatı” çağatayca sözcüklerin Anadolu Türkçe’sindeki karşılıklarını vermektedir. Ayrıca Ali Şir **NEVAİ**’nin “Muhakemet-ül Lügateyn’i” adlı eseri de Türkçe ile Farsça dili ve edebiyatı karşılaştırılmış ve Türkçe’nin Farsça’dan üstün olduğu savunulmuştur. Yine Mırza **MEHDİ HAN** tarafından hazırlanan “Senglah” birinci bölümü dil bilgisine, ikinci bölümü sözlüğe ayrılan Çağatayca bir sözlüktür.

Osmanlı basimevinin kurulmasından önce hazırlanan sözlüklerin tümü Arap sözlükçülüğünden yararlanılarak hazırlanmıştır. Bu elyazması sözlüklerin bir kısmı

manzumdur. Afyonkarahisari Mustafa **AHTERİ**'nin hazırladığı “Ahteri Kebir” (1545) kırkbini aşkın maddeyi içeren bir Arapça - Türkçe sözlüktür.

16 yüzyılın bilginlerinden olan **VANKULU MEHMET** Efendi kendi adıyla anılan “Kitab-ı Lugat-ı Vankulu”(1729) sözlüğüyle meşhur olmuştur. **FARABLI CEVHERİ**'nin “Sıhah-ı Cevher” adlı Arapça sözlüğünden yapılan bu çeviri Türkiye’de kurulan matbaanın bastığı ilk kitaptır.

Osmanlı’da manzum sözlükler de hazırlanmıştır. Bunlar arasında **SÜNBUZADE VEHBI**'nin (1719-1809) “Tuhfe-i Vehbi” adlı, Farsça’dan Türkçe’ye manzum sözlüğü, uzun yıllar okullarda ders kitabı olarak okutulmuştur. Bütün bu sözlükler Arapça ve Farsça sözcüklerin karşılıklarını vermektedir.

18 yüzyıl’a kadar Türkçe söz dağarcığını temel olarak alan bir sözlüğe pek rastlanmamaktadır. Bu yüzyıl’da **ESAT MEHMET** Efendi’nin, “Lehçet-ül Lugat” (1732) adlı sözlüğünde Türkçe sözcükleri temel almış ve bu sözcüklerin Arapça ve Farsça karşılıklarını vermiştir.

TEBRİZLİ HÜSEYİN BİN HALEFİ'in “Burhan-ı Katı” (yazılış:1652, basılış:1836) adlı Farsça sözlüğünü Mütercim **ASIM** (1755-1820), “Tıbyan-ı Nafi der Tercüme-i Burhan-ı Katı“ (1799-1800) adıyla Türkçe’ye çevirmiştir. Mütercim **ASIM** çeviriyi yaparken, bilgileri başka kaynaklardan denetlemiş ve yeni bilgiler eklemiş ayrıca Farsça sözcüklere öztürkçe karşılıklar koymaya çalışmıştır. Yazı dilinde bulunmayan karşılıklar içinse, Antep halk ağzından seçtiği sözcükleri yazmıştır. Mütercim **ASIM**'in ikinci önemli çevirisi de kısaca “Kamus Tercümesi” adıyla anılır. Muhammed Firuze **BADI**'nin arapça “kamus-ül muhit” adlı sözlüğünde mütercim **ASIM** tarafından, üç cilt olarak 1810 yılında “El-okyanus-ül-basit fi tercemet-il-kamus-ül muhit” adıyla Türkçe’ye çevrilmiştir. Mütercim **ASIM** bu çevirisine de birtakım eklemeler yapmış, Arapça sözcüklere öztürkçe karşılıklar bulmaya çalışmıştır. Ayrıca kaba sayıldığı için sözlüklere alınmayan kimi sözcükleri de kitabına almaktan kaçınmamıştır. Bu sözlükte sözcükler, köklerindeki son harflere göre alfabetik sırasına konmuştur.

Türkiye’de matbaa kurulduktan sonra sözlük çalışmalarının ve yayımının hızlandığını görülmüştür. Bu dönemde hazırlanan sözlüklerin hemen hemen tümü Osmanlı Türkçe’sinin sözvarlığını saptamayı amaçlamaktadır.

AHMET VEFİK Paşa’ nın iki cilt olan “Lehçe-i Osmani” (1876) adlı eseri o dönemin Türkçe’sinin sözvarlığını Arap alfabe sistemi içindeki tanımlarıyla ve örnek tümceleriyle vermektedir. Sir James **WİLİAM**'ın “Redhause” sözlüğü ve iki ciltten oluşan “kitab-ı maani-ül-lehçe” adlı Türkçeden-İngilizceye sözlüğünde, Arapça ve Farsça sözcükleri’ de derlemiştir. Muallim **NACİ**'nin “lugati Naci” (1890) adlı eseri ise Osmanlıca bir sözlüktür. Bu sözlük Osmanlıca’daki Arapça ve Farsça sözcüklerin tanım ve karşılıklarını içerir. Dönemin en başarılı sözlüğünü Şemsettin **SAMİ** hazırlamıştır. Bu başarılı eser “kamus-ı türki” dir. Daha sonra bu eser iki kez “Hayat-Büyük Türk Sözlüğü” (1969-1971) ve üç cilt olan “Temel Türkçe Sözlük kamus-ı Türki” (1985) adlı sözlüğü’ de kimi ekleme ve değiştirmelerle yalınlaştırılarak yayınlanmıştır. Şemsettin

SAMİ' de o dönemin Türkçe'sindeki yerli ve yabancı sözcükleri tanımlarıyla ve bazen de örnek tümceleriyle vermektedir. Bu sözlüğün sözü edilmesi gereken bir yönünde bir takım önerilerde bulunmasıdır. Şemsettin **SAMİ** kimi maddelerde yabancı bir sözcüğün yerine yaygın olmayan Türkçe'sinin kullanılmasını önermektedir.

Ali **NAZİMA**'de yüksek okullar için hazırladığı "Mükemmel Osmanlı lügatı" (1902) adlı kitabında Arapça ve Türkçe sözcüklerin tanımlarını ve öztürkçe karşılıklarını vermektedir. Ali **SEYDİ**'nin hazırladığı resimli "kamus-ı Osmanî" de (1906-1909) Osmanlıca sözcüklerin yanı sıra Türkçe sözcükler de vardır.

Meşrutiyet döneminde de dil ve sözlük konusunda çalışmalar yapılmıştır. Maarif Nezareti tarafından kurulan Tedkikal-ı Lisaniye Heyetince, geniş bir Osmanlıca sözlük hazırlanması kararlaştırılmış, ama ne yazık ki bu tasarı bir türlü gerçekleştirilememiştir.

Cumhuriyetin kurulmasından sonra yapılan çalışmaların başında şüphesiz yazı devrimi (1928) gelir. Yazı devrimi, doğu düşüncesinden batı düşüncesine geçişin ilk basamağını oluşturmuştur. Yazı devrimi ile Türk dilinin iyi bir sözlüğe gereksinimi olduğu daha bir kesinlik kazanmıştır. Hazırlanacak bu sözlüğün çok amaçlı olması gerektiği, Türkçe'nin sınırlarının çizilmiş olması, söz varlığının saptanması Türkçe'de karşılığı olan yabancı sözcüklerin yerine Türkçelerinin kullanılmasında katkıda bulunması, ayrıca yazım birliğinin de sağlanması hedeflenmiştir. Dil encümeni 1928 yılında yazım sorunlarına bir ölçüde çözüm getirebilmek için Arap ve Latin harflerinden oluşan "İmla Lügatı" adlı bir sözlük yayınlamıştır.

Harf devriminden sonra yayımlanan ilk sözlük, İbrahim **ALAETTİN**'in başkanlığında; Ali **SEDAT**, S. **TEVFİK**, Kerim **SADİ** tarafından, 1930 yılında hazırlanan, "Yeni Türk Lügatı" adını taşımaktadır. Latin harfleri alfabesine göre hazırlanan bu sözlükte 30000 sözcük tanımlarıyla birlikte yer almaktadır.

Bu arada dilci Hüseyin Kazım **KADRİ**'de büyük bir sözlük hazırlamıştır. Dört büyük ciltten oluşan bu sözlük "Büyük Türk Lügatı" adını taşımaktadır. Bir ve ikinci ciltleri Arap harfleriyle (1927-1928); ve diğer son iki ciltleri ise Latin harfleriyle (1943-1945) hazırlanmıştır. Bu sözlük Osmanlıca da kullanılan Arapça-Farsça sözcüklerinin yanı sıra Türk dilinin Uygur, Çağatay, Kazan, Azeri, Koybal, Yakut, Altay, Çuvaş ve Kırgız lehçelerine ait sözcükleri de kapsamaktadır.

Türk dili konusundaki çalışmaları resmi ve bilimsel çerçevede yürütmek amacıyla adı daha sonra 1932 yılında Türk Dil Kurumu olarak değiştirilen Türk Dili Tetkik Cemiyeti kurulmuştur. Daha sonra bu Kurum sözlük hazırlama işini de üstlenmiştir. Ayrıca Türkçe'nin sözcük varlığını saptamak amacıyla derleme ve tarama çalışmalarına da başlamıştır. Türk Dil Kurumunda sözlük uzmanı olarak çalışan Mehmet Ali **AĞAKAY**'ın hazırladığı ve sonraki baskıları bilim kurulunca geliştirilen iki ciltten oluşan "Türkçe Sözlük" (1983) 20. yüzyılda da Türkiye Türkçe'sinin söz varlığını dil devrimi doğrultusunda önerilip yaygınlaştırılan yeni sözlüklerle zenginleştirilen, son baskısında tanımları örnek tümcelerle pekiştirilmiş olan en önemli sözlüklerden biridir.

Daha sonraki yıllarda yayımlanan sözlükler, özellikle Türk Dil Kurumu'nun bu sözlüğünden olabildiğince yararlanmışlardır. Oniki cilt olan "Meydan-Larousse Büyük Lugat ve Ansiklopedi" sinin (1969-1973) sözlük bölümü, Tanzimattan günümüze konuşma ve yazı dilinde kullanılan hemen bütün sözcükleri tanımları ve örnekleriyle içerir.

Pars **TUĞLACI**'nin altı ciltten oluşan "Okyanus" adlı sözlüğü diğer sözlüklerdeki kaynaklardaki sözcüklerini tanımları ve örnekleri ile aktaran ve yabancı sözcüklerden terim niteliğindeki sözcükleri de kapsamına alan, 20. Yüzyıl Ansiklopedik Türkçe sözlüğün bir özelliği de sözcüklerin İngilizce ve Fransızca karşılıklarını vermesidir. Ali **PÜSKÜLLÜOĞLU**'da dil devrimiyle Türkçe'nin sözcüklerine katılmış olan sözcükleri "Öztürkçe sözlük"ünde toplanmıştır. Bunlardan başka son yıllarda yayınlanmış sözlükler arasında Kemal **DEMİRAY**'ın "Büyük Türkçe Sözlük"ünü (1982) ve on ciltten oluşan "Resimli ansiklopedik Büyük Sözlük"ü (1982) örnek olarak gösterilebilir. Ayrıca Türk Dil Kurumunun Türkçe Sözlük dışında derleme, tarama, terim, öteki Türk lehçeleri, eski lehçeler, vb. konusunda eserleri olmuştur.

Bunlara birkaç örnek olarak, sekiz ciltten oluşan "Tarama Sözlüğü" (1963-1977), onsekiz ciltten oluşan "Derleme Sözlüğü" (1963-1982), K.K.**YUDAHİN**'in hazırlamış olduğu iki ciltten oluşan "Kırgız Sözlüğü" (1945-1948), H. **PAASONEN**'un hazırlamış olduğu "Çuvaş Sözlüğü" (1950), Ahmet **CAFEROĞLU**'nun "Eski Uygur Türkçe'si Sözlüğü", İsmet **SUNGURBEY**'in "Medeni Hukuk Terimleri Sözlüğü" (1966), Mehmet Turan **YARAR**'ın "Güzel Sanatlar Terimleri Sözlüğü" (1970), Hamit Nafiz **PAMİR** ve Önder **ÖZTUNALI**'nın "Yer Bilim Terimleri Sözlüğü" (1971), Sedat Veyis **ÖRNEK**'in "Budunbilim Terimleri Sözlüğü" (1973), Mithat **ENÇ**'in "Ruh Bilim Terimleri Sözlüğü" (1974), Tahir Nejat **GENCAN**, Haydar **EDİZKUN**, Baba **DÜRDER**, Enver Naci **GÖKŞEN**'in birlikte hazırladıkları "Yazım Terimleri Sözlüğü" (1974), Bedia **AKARSU**'in "Felsefe Terimleri Sözlüğü" (1975), N.**GÜZ**, E.**ÖZLOKAT**'ın "Dil Bilim ve Terimleri Sözlüğü" gösterilebilir. (Gelişim Hachett; 3971-3972)

4. SONUÇ

Sözlük ve sözlükçülük ülkeler arasında ticaret ve insanoğlunun başka bir dili öğrenme isteği sonucu ortaya çıkmıştır. İlk sözlük İ.Ö. 2. yüzyıl'da yazılmıştır. Günümüze kadar birçok önemli sözlük hazırlanmıştır. Doğu dünyasında sözlükçülükteki gelişme batı dünyasından önce başlamıştır.

Geçmişten günümüze değişik alanlara yönelik çeşitli türlerde sözlükler hazırlanmıştır. Günümüzde, dillerin başvuru kaynağı niteliğinde olan sözlükler üzerinde her ne kadar çalışılsa da, bu tür çalışmaların yetersiz olduğu bir gerçektir.

Her dil canlı bir şekilde yaşamakta ve değişikliklere uğramaktadır. Doğal olarak, her dilde her yıl birçok yeni sözcükler türemekte ve kullanıma girmektedir. Mütercim ve uzmanlar da bu yenilikleri takip ederek, önceki yıllarda yayımlanan sözlükleri yenileyip, günümüz konuşma dili açısından daha zengin ve amaca daha

uygun kullanılabilir yeni çalışmalar sunmalıdır. Örneğin, Almanca-Türkçe sözlükler uzun yıllar kullanılmaktadır. Bu sözlükler günümüz şartlarına yanıt vermediği için yeni çalışmalar yapılmalıdır.

Sözlükler temel başvurma kitapları olarak, bir dilin kelime hazinesini çeşitli bakış açılarından düzenleyen ve açıklayan eserler olarak, kelimelerin tam manasını vermelidirler.

Sözlükler özellikle öğretim kurumlarında ve çevirmenler tarafından yaygın olarak kullanılmaktadır. En çok kullanılan sözlüklerde iki lisanlı sözlüklerdir. Öncelikle şu bir gerçektir ki bir dil öğrenmedeki en büyük yardımcılardan biri iki lisanlı sözlüklerdir. Fakat İki lisanlı sözlükler bazı durumlarda, mesela değişik manalara gelebilecek kelimelerde yetersiz kalabilir. Aynı dil ailelerine ait olan kelimeler birebir karşılık bulmaya bilirlir. Bu yüzden de sözlüklerin amaca uygun kullanılmadığını söyleyebiliriz. Böyle durumlarda Bazen tek lisanlı sözlük, iki lisanlı sözlükten daha yararlı olmaktadır. Fakat tek lisanlı sözlüklerde fazla talep görmemektedir.

KAYNAKLAR

- o AKSAN, Doğan, "Her Yönüyle Dil", Türk Dil Kurumu Yayınları 439/3, Ankara, 1990
- o ALMANCA DİL DERGİSİ, " Material für den Deutschunterricht in der Türkei, Sözlükler", 1998, Yıl: 2 Sayı: 13
- o BLOMMFELD, "Language", 1993
- o BRİTANİCA
- o BÜYÜK LAROUSSE SÖZLÜK VE ANSİKLOPEDİSİ, Gelişim Yayınlan
- o GELİŞİM HACHETT, Alfabetik Genel Kültür Ansiklopedisi, Gelişim Yayınlan
- o KESKİN, AYTEKİN, Yelken, "Aylık kültür-Sanat Dergisi", Nisan 1995, s. 11
- o KRİNGS, H, P, "Was in den Köpfen von Übersetzer vorgeht", Tübingen, 1986
- o ÖZTOKAT, Erdim, "Sözlük üstüne gözlemler", "Dilbilim IV", 1979
- o ÖZTÜRK, İlyas, "Fachsprachliche - Orientierte Übersetzungsprobleme" (Meslek Diline Yönelik Çeviri sorunları), T.C. SAÜ Rektörlüğü yayın No: 21, Sakarya, 1997
- o PAPCKE, F, "Im Übersetzen Lerben", Narr Verlag, Tübingen, 1986

